TIPOLOGIA AȘEZĂRILOR ȘI LOCUINȚELOR DIN ZONA MUNȚILOR APUSENI (JUDEȚUL ALBA)

ADRIANA ȚUȚUIANU
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
PAUL NEMEȘ
Asociația „Arta Tradițională" Cluj-Napoca

Contribuţia acestui studiu constă, pe de-o parte, în prezentarea unui material documentar inedit, referitor la monumentele de arhitectură tradiţională specifice zonelor Munților Apuseni din județul Alba, iar pe de altă parte, în observaţiile şi concluziile personale, completate cu informaţii bibliografice, contopite într-o primă încercare de sinteză a acestei problematici.

În cadrul cercetărilor etnografice de teren ne-au atras atenţia acele zone în care monumentele de arhitectură populară, încadrate cronologic între începutul secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea, s-au păstrat mai mult sau mai puţin intacte până în prezent. Vom face referire aici la: Mocănimea Văii Ampoiului, Mocănimea Văii Arieşului, Mocănimea Aiudului, Buciumănime, Ţara Moţilor și Depresiunea Trascăului.

Tipologia aşezărilor

Răspândirea aşezărilor umane, gruparea lor sub formă de sate, structura acestora, cât şi a gospodăriilor ce le compun, depind de întrepătrunderea unor factori multipli, de natură geografică, istorică, social-economică, demografică şi etnică, esenţiali în cercetarea acestora. Pentru a stabili vechimea satelor, plecăm de la premisa că, aceste tipuri de aşezări nu s-au format deodată, ci fiecare dintre ele reprezintă un anumit grad de evoluţie, corespunzând unei perioade de dezvoltare.

Satele izolate sau risipite au apărut în condiţiile tot mai intensei lor populări, atât datorită sporului natural al populaţiei, cât şi al dificultăţii locuitorilor în ceea ce priveşte valorificarea terenurilor agro-pastorale, tot mai îndepărtate de gospodării, obţinute prin despăduriri[1].

Aria de răspândire a aşezărilor cu gospodării risipite, numite sate-crânguri[2], cuprinde satele din Ţara Moţilor (bazinul superior al Arieşului, de la Bistra în sus), Ţara Abrudului (patrulaterul aurifer ale cărui laturi se înscriu între Baia de Arieş, Abrud, Baia de Criş şi Săcărâmb), Mocănimea (bazinul mijlociu al Arieşului şi Ampoiului)[3].

[1] Butură 1989, p. 51.
[2] Apolzan 1943, p. 149-159.
[3] Butură 1989, p. 26.

Regiunea răsăriteană a Munţilor Apuseni, coincide în mare parte cu zona aşezărilor izolate[4]. Cu case răzleţe, răspândite pe o suprafaţă întinsă, fiecare familie avea, de obicei, proprietatea în jurul casei. Uliţa lipseşte, iar casele nu ţin seama de drumuri. Se poate spune că lipseşte chiar şi satul în forma sa concretă, adunată la un loc, nefăcându-se diferenţieri între vatră şi hotar, astfel încât vatra satului acoperă întreg hotarul, confundându-se cu el[5].

Pentru regiunile de platforme cu case izolate, această formă de aşezare, este tipică munţilor în general, dar mai ales platformelor cuprinse între 700-1700m altitudine, corespunzând doar domeniului pastoral. Zona poate coborî până la 400m altitudine și este locuită de o populaţie formată din păstori şi agricultori, care practică pe înălțimi agricultura şi creşterea animalelor[6].

Acest tip de aşezări este rezultatul unui îndelungat proces de populare a muntelui prin roirile populaţiei autohtone, impuse de sporul natural, de caracterul mixt şi închis al economiei, formând în susul văilor, nuclee tot mai noi ale aşezărilor, vechile nuclee devenind în prezent adunate (Bistra-Centru, Albac-Centru, Ponorel-Centru, Avram Iancu-Centru). Cele mai noi sunt formate dintr-un număr restrâns de gospodării, de exemplu: Scărişoara-Centru, Gârda-Centru, Horea-Centru, Arieşeni-Centru[7].

Prin înmulţirea populaţiei şi fărâmiţarea proprietăţii, oamenii au fost siliţi să găsească noi terenuri pentru gospodării. Acestea erau căutate pe munte, acolo unde prin tăierea pădurilor se obţinea o poiană, loc în care se stabilea temporar o familie. Aceste locuri se numeau „măietori” (mutături) care, în timp, deveneau locuinţe permanente cu o populaţie stabilă.

În funcţie de orientarea văilor şi versanţilor, se disting sate cu gospodării împrăştiate longitudinal, pe văile care curg dinspre vest spre est şi sate cu gospodării împrăştiate circular sau semicircular în micile bazine orientate spre nord sau spre sud. La acestea, se adaugă satele risipite pe plaiurile înalte, deoarece văile înguste nu au oferit locuri favorabile aşezărilor. Din punctul de vedere al structurii şi al tendinţei de grupare, se pot distinge diferite variante şi forme de tranziţie ale satelor împrăştiate. Găsim astfel aşezări în forma cea mai tipică, având case izolate presărate în mod egal pe întreaga întindere a comunei, după cum foarte des se poate observa pe de altă parte, tendinţa de a forma mici grupuri, numite „crânguri”[8].

Prin crâng se înţelege o aşezare izolată a unui grup de case răzleţe, care de obicei sunt alcătuite dintr-un număr restrâns de familii înrudite, sub forma unor cete de neam. Însă, nu faptul că sunt înrudite sileşte gospodăriile să se constituie

[4] Vuia 1975, p. 273.
[5] Apolzan 1943, p. 43.
[6] Giurcăneanu 1988, p. 280-285.
[7] Belu 1978, p. 392.
[8] Vuia 1975, p. 168.

în ceată, ci condiţiile sociale în care trăiesc aduc cu sine selecţionarea şi izolarea spaţială a unui grup de rude. Aşadar, ceata de neam se naşte nu pentru că e alcătuită dintr-un grup de rude, ci grupul de rude se formează trăind în ceată[9].

Zona izvoarelor Arieşului este dominată de acest tip de locuire, adică de grupuri de case care pot fi uneori de 2-3 ori 5-6 sau mai multe. Fiecare dintre ele poartă numele patronimic al familiei ce locuieşte în acea parte, dovedind astfel că acestea s-au născut prin sporirea pe locurile respective a membrilor acestor familii[10].

În procesul de destrămare a vetrelor tot mai strâmte de aşezări din susul văilor, fenomen consemnat şi în tradiţia locală, un rol important a revenit adăposturilor temporare, ce se impun ca una din caracteristicile principale ale peisajului din Mocănime. Chiar dacă la început au avut un caracter sezonier, cu timpul au apărut mii de adăposturi temporare din bârne, cu profil caracteristic vechilor construcţii ţărăneşti din regiune[11].

Satele risipite din zonele etnografice ale Munţilor Apuseni sunt rezultatul unui proces de roire în susul văilor spre culmi, prin extinderea spaţiului agricol pastoral în detrimentul pădurilor şi de adaptare la condiţiile tot mai diferite de valorificare a acestuia prin ocupaţii mixte[12].

Satul răsfirat este cel de al doilea tip de aşezare mai răspândit pe teritoriul ţării noastre. În Munţii Apuseni se află o zonă intermediară, ce face trecerea de la satele izolate spre cele îngrămădite. Satele răsfirate apar în regiunile de contact al câmpiilor cu zona montană, în regiunea colinelor sau de podiş, fiind o zonă a ocupaţiilor mixte: agricultură şi creşterea animalelor.

Planul satului răsfirat apare format din uliţe largi, deşirate şi cotite la distanţă mai mare, împânzind ca picioarele unui păianjen o suprafaţă mai întinsă sau formează o plasă de străzi, cu ochiuri mari de teren între ele. În privinţa structurii, satul răsfirat are următoarele caracteristici: case rare, distanţate, în apropierea drumului, uneori izolate în mijlocul proprietăţii, în special la periferia satului. Alteori, centrul satului are casele mai dese, aşezate perpendicular pe linia uliţei ca şi în satul de-a lungul drumului[13].

Satul răsfirat este un tip de sat dezvoltat organic în zonele deluroase şi muntoase unde terenurile mai fertile deţin suprafeţe restrânse. Din această cauză, în cadrul gospodăriilor au fost incluse şi îngrădite, pe lângă loturile curţilor, şi terenurile din împrejurimile lor şi chiar alte proprietăţi din vatra satului sau din vecinătatea ei. Tendinţa unor gospodării de a îngrădi cât mai multe terenuri a

[9] Stahl 1959, p. 153-155.
[10] Apolzan 1987, p. 212-213.
[11] Butură 1966, p. 344.
[12] Stahl 1959, p. 202-220.
[13] Vuia 1975, p. 260.

fost stăvilită de colectivităţile săteşti care le-au coordonat pe alocuri cu dreptul de păşunat în cuprinsul hotarului.

Începând de la poalele Muntelui Mare până la vest de Ampoi, predomină satele răsfirate sub diferite forme care, fiind în continuă dezvoltare, nu pot fi considerate tipuri stabile. Majoritatea satelor din bazinul mijlociu al Arieşului sunt localizate în lungul văii principale, în bazine erozionale mai largi, cum sunt cele ale Sălciuei, Lupşei şi Bistrei, în sectoarele lărgite longitudinal cu poduri fragmentare de terase şi la confluenţa unor mici văi afluente, cum sunt localităţile: Buru, Vidolm, Lunca Arieşului, Brăzeşti, Sartăş, Muncel.

Acolo unde văile afluente au oferit sectoare lărgite, favorabile aşezării şi practicării ocupaţiilor agro-pastorale, gospodăriile s-au răsfirat în susul lor. O parte din gospodării s-au depărtat de vatra mai veche a aşezării, întemeind dubluri de sate sau numai cătune. Exemplificăm cu următoarele aşezări: Ocolişul a fost dublat de Ocolişel, iar în timpuri mai apropiate de satul Runc şi cătunul Lunca Largă; comuna Poşaga, a cărei vatră iniţială a fost Poşaga de Jos, a fost dublată de Poşaga de Sus, formată din cătunele Belioara, Segage, Orăşti, Inceşti, Corţăşti; satul Sălciua, atestat documentar în anul 1366, este dublat începând cu anul 1470 de încă două sate în bazin: Sălciua de Jos şi Sălciua de Sus. La originea acestor ultime două sate stau două grupuri de gospodării răsfirate pe podurile fragmentare, înconjurate de grădini cultivate. Cu timpul, structura celor două grupuri de gospodării s-a îndesit, prin împărţirea grădinilor şi durarea altor gospodării alături de vatra veche[14].

Satele răsfirate sunt frecvente şi în sudul Arieşului, având componenţe şi structuri diferite. Astfel, comuna Râmeţ este formată din cătune şi crânguri, răvăşite în cuprinsul hotarului, de o parte şi de alta a culmii calcaroase a Munţilor Trascău, în care valea cu acelaşi nume a săpat o cheie adâncă, unde se află cătunul Mănăstirea.

Majoritatea gospodăriilor din Râmeţ sunt grupate pe înălţimi şi în sectoarele lărgite ale unor văi mici: Brădeşti, Sub Pleaşă, Valea Inzelului, Valea Uzei, Valea Poienii. Aceasta reprezintă o fază mai recentă de populare, printr-un îndelungat proces de roire spre exteriorul culmii Munţilor Trascăului[15].

Tipul de sat răsfirat s-a impus în zonele deluroase şi muntoase din vestul Carpaţilor Occidentali, deoarece gospodăriile din vetrele mai vechi şi-au îngrămădit terenurile în vederea unei exploatări mai intense prin culturi cerealiere, pomicultură sau viticultură. Odată cu creşterea numărului populaţiei, s-a îndesit structura aşezărilor, prin gospodăriile tineretului, constituite alături de

[14] Butură 1966, p. 344.
[15] *Ibidem*.

vechile vetre ori pe alte terenuri îngrădite din vatra satului. Această extindere, restrângea terenurile cultivate şi crea dificultăţi în îngrijirea lor[16].

Satele de vale răsfirate, caracteristice zonelor muntoase şi deluroase, s-au format de-a lungul cursurilor de ape curgătoare, adică a văilor. Legătura dintre uliţă şi vale este atât de strânsă, încât se poate spune că valea este de fapt satul.

Dezvoltarea lor a ţinut cont în primul rând de spaţiul propice construirii locuinţelor în apropierea albiei unui pârâu. În toate cazurile există un nucleu central cu un număr mai mare de gospodării, aici găsindu-se biserica şi elementele cultural-administrative de la care gospodăriile se răsfiră radial în amonte, de-a lungul văii principale şi a afluenţilor acesteia.

În privinţa densităţii caselor, putem distinge două variante caracteristice zonei cercetate de noi: satul răsfirat de-a lungul văii (valea este îngustă şi lungă în partea de jos a satului, iar partea superioară, se termină cu case izolate: Homorod, Băcăinţi, în Valea Mureşului) şi satul de vale cu case izolate (Vidra de Sus şi Vidra de Jos).

Majoritatea aşezărilor situate pe valea Ampoiului sunt înguste şi lungi, formate din grupuri de case răsfirate de-a lungul văilor (Ampoiţa, Poiana Ampoiului, Meteş, Presaca Ampoiului, Pătrângeni, Izvorul Ampoiului), dar şi de tipul celor izolate pe pantele dealurilor (Feneşel, Lunca Ampoiţei, Lunca Meteşului, Trâmpoiele) sau chiar cu tendinţe de concentrare (Tăuţi).

Tipologia locuințelor

Casele cu o încăpere sunt cele mai vechi şi răspândite tipuri de locuinţe construite la suprafaţa solului. Drept dovadă, acest plan s-a menţinut până în zilele noastre în câteva zone: Ţara Haţegului, Munţii Apuseni şi nordul Transilvaniei. Acest tip de casă se rezumă la o odaie polifuncţională - aici oamenii îşi ţineau o parte din alimente, îşi preparau hrana, îndeplineau anumite munci, mâncau şi dormeau[17].

Pe Platoul Gheţar această casă servea drept cameră de zi, bucătărie, dormitor şi atelier de văsărit. Având pereţii din bârne de molid fasonate, casa provenea din casa de mutătură care a precedat-o, dar se deosebea de aceasta prin dimensiunile mai mari şi prin prezenţa unui târnaţ cu stâlpi în faţa intrării, element ce constituia un semn distinctiv.

Alte exemple tipice le oferă casa alcătuită tot dintr-o singură încăpere şi târnaţ, din care se intră direct în odaie, cu plită de încălzit şi preparat alimente şi casa care avea cuptorul de pâine ataşat, acesta având şi funcţie de încălzire a locuinţei. Aceste case sunt foarte asemănătoare cu bucătăriile separate de casă sau cu adăposturile temporare ale păstorilor din zona înaltă a fâneţelor[18].

[16] Butură 1989, p. 48.
[17] Vlăduţiu 1973, p. 160-161.
[18] Butură 1958, p. 95.

Evoluţia planului de casă monocelulară s-a putut desfăşura de la aceasta pe mai multe căi, fie prin adăugarea de noi încăperi de la cea de bază, fie prin împărţirea unor spaţii mari în două sau prin unirea unor construcţii între ele. Pe lângă asigurarea spaţiului destinat adăpostirii diferitelor bunuri (hrană, unelte), dezvoltarea planului locuinţei ţine şi de cerinţele îmbunătăţirii condiţiilor de trai.

Casele cu o singură încăpere de locuit şi cămară. Pe măsură ce apar noi încăperi mai mici sau mai mari, o parte din funcţiile locuinţei monocelulare le revin acestora.

Aria de răspândire a acestui tip de locuinţă cuprinde două regiuni importante din Transilvania: una este Ţara Haţegului şi Regiunea Pădurenilor, cealaltă coincide în mare parte cu Ţara Moţilor[19], dar apar şi în satele locuite de maghiari şi de saşi[20].

Cercetările efectuate până în prezent arată că modalităţile de trecere la casa cu două încăperi au fost multiple. Constituirea unui spaţiu izolat în faţa intrării este posibil să se fi datorat apariţiei, iniţial, a unei ţesături care împiedica pătrunderea în interior a curenţilor reci de aer, aceasta fiind înlocuită în timp cu un perete ce despărţea de odaie un spaţiu cuprins între colţul uşii şi vatră.

Principalele caracteristici ale acestui tip de casă sunt tipul planului şi compartimentarea interiorului: casa propriu-zisă (camera de locuit) şi cămara aşezată alături, ambele cu intrări separate, direct din curte sau din târnaţ. La celelalte tipuri de locuinţă, peretele despărţitor dintre încăperi are o uşă ce permite comunicarea directă, pe când la casa cu cămară peretele despărţitor nu are uşă.

Târnaţul ocupă spaţiul din faţa intrării şi nu este altceva decât un loc deschis, câştigat prin prelungirea acoperişului sprijinit pe stâlpi de lemn, cu partea de jos închisă cu scânduri până la înălţimea de 1 m. Acestea au drept scop protejarea de ploaie a părţii din faţă a casei, loc în care se află intrarea.

Unul dintre cele mai vechi tipuri de casă cu cămară este cel realizat prin închiderea târnaţului pe o porţiune. În acest fel, spaţiul a fost micşorat, iar conturul odăii şi al cămării a luat forma literei „L”, ajungându-se la casele cu târnaţ parţial[21].

O altă variantă a acestei grupe o formează casele la care târnaţul ocupă o latură întreagă a casei, supralărgit la un capăt, formându-se un degajament în dreptul celor două intrări. Treptat, din această variantă se va dezvolta un alt tip de plan, caracterizat prin apariţia unei încăperi în faţa celor două intrări, care va avea rol de tampon între odăi şi exterior. Prin închiderea acestui spaţiu, târnaţul va primi o formă liniară, iar camera nu va mai comunica direct cu exteriorul,

[19] Stoica 1989, p. 41.
[20] Hoffmann 1994, p. 74.
[21] Vlăduţiu 1973, p. 161.

construcţie din care se va dezvolta o altă categorie de plan, aşa-numita casă cu tindă.

Alteori, cămările au fost construite de la bun început alături de cameră, de aceeaşi înălţime cu aceasta şi cu intrări separate, comunicând direct cu exteriorul. Fie că acest tip de casă are târnaţ sau nu, el va genera cu timpul celor cu două odăi de locuit și subsol parţial în unele cazuri, ca rezultat al adaptării construcțiilor la pantele abrupte ale terenului.

Alte variante ale acestei grupe se referă la casele în care poziţia cămării faţă de odaie se află la un nivel diferit. Acest tip de casă are odaia de locuit la nivelul superior, iar cămara ocupă nivelul inferior. De semnalat la acest exemplu este construcţia ambelor nivele care sunt din lemn, practică rar întâlnită în Ţara Moţilor, majoritatea caselor fiind construite jos din piatră şi sus din lemn, fapt explicabil pentru toate casele amplasate în terenuri cu pante abrupte, ale căror nivele inferioare sunt săpate de apele rezultate în urma ploilor sau a zăpezilor.

Casele cu o singură încăpere de locuit, târnaţ şi cămară sunt tipice pentru zona Ţării Moţilor, dar în zona mutăturilor s-au generalizat mai târziu. Abia după Primul Război Mondial apare în zonă planul de case cu două încăperi de locuit, cămară şi târnaţ închis cu geamuri, iar în deceniul opt al secolului al XX-lea se construiesc şi casele cu demisol.

Diferenţierea parterului de etaj, prin alegerea materialului de construcţie, este o trăsătură caracteristică a caselor din această zonă, unde nivelul de jos ar fi rapid degradat dacă nu ar fi construit din materiale rezistente la umiditate. Rezolvarea celor două nivele este determinată de existenţa terenului în pantă accentuată, motiv pentru care parterul este realizat în întregime din zidărie de piatră, iar etajul care cuprinde odaia de locuit şi târnaţul este construit din lemn.

Deşi planul multor locuinţe este asemănător, totuşi, ca aspect exterior, fiecare are personalitatea ei, oferind o varietate nesfârşită de forme arhitecturale, astfel încât nici nu se poate bănui că unele ar avea numai o singură încăpere de locuit.

Casele cu tindă sunt cele mai frecvente tipuri întâlnite în Transilvania, ocupând chiar şi părţile centrale ale acestui ţinut. Aria de răspândire începe din Bihor şi Sălaj, trecând peste părţile de sud ale Someşului şi o bună parte a judeţelor Cluj şi Alba[22].

Locuinţei monocelulare i s-a alăturat o a doua încăpere de trecere, care o proteja de pătrunderea frigului, și îi oferea un spaţiu de depozitare corespunzător, păstrării principalelor produse agricole şi a uneltelor.

Intrarea se făcea prin tindă, iar din ea în camera de locuit, ceea ce o deosebea fundamental de tipul casei cu cămară, şi este frecvent întâlnită în

[22] Maier, Comănici 1982, p. 379.

zonele înalte, locuri în care tinda şi-a păstrat funcţiile iniţiale mixte, dar şi de acces în podul casei, unde se păstra o parte din rezerve.

Tindele caselor din secolul al XVIII-lea, situate în Mocănimea Munţilor Apuseni, nu erau văruite în interior. Vatra pe care se afla cuptorul pentru pâine ocupa jumătate din încăpere, deasupra se afla o leasă de nuiele prinsă de o grindă la nivelul podului care oprea scânteile să nu ajungă la acoperişul de paie.

Casele cu două încăperi de locuit şi intrări separate. Deşi din punctul de vedere al numărului de încăperi acest tip seamănă cu cel precedent, diferenţa dintre ele constă în absenţa tindei. Una dintre cele mai simple soluţii de plan cu târnaţ pe colţ, este realizarea unei pivniţe la temelie, cămara devenind automat cameră de locuit.

Deosebite sunt casele care prezintă tot frontonul, cu una dintre odăi folosită în permanenţă, iar cealaltă ţinută odaie curată. Pivniţa este rezultată din amenajarea judicioasă a casei la terenul în pantă sau prin ridicarea ei pe un soclu înalt.

Într-o formă de plan mai evoluată decât cele descrise anterior sunt tipurile de case cu două camere şi târnaţ care se dezvoltă pe două laturi, dar la unul dintre capete a fost amenajată o cămară mică. Datorită terenului în pantă această casă a fost construită pe două nivele, sus fiind încăperile de locuit şi cămara, iar jos atelierul de ciubere şi pivniţa.

Astfel de case se mai construiesc şi azi, deosebindu-se însă prin faptul că nu mai au târnaţ, acesta fiind transformat într-un vestibul închis. Rezolvarea a venit din necesitatea izolării celor două încăperi în perioada lunilor friguroase, pentru ca acestea să nu mai comunice direct cu exteriorul.

În tendinţa de îmbunătăţire a confortului, lipsa armoniei exterioare se datorează schimbărilor bruşte ce au intervenit în prezent, astfel încât ţăranul nu mai poate ţine pasul cu vremea. Apariţia unor funcţii noi a generat construcţia caselor din ce în ce mai complexe, cu echipări tehnico-edilitare şi materiale de provenienţă industrială, care au afectat capacitatea constructorilor de a crea o locuinţă de tip tradiţional.

Casele cu tindă şi două încăperi de locuit. Apariţia locuinţei cu trei încăperi a fost cauzată de anumiţi factori social-economici şi s-a impus treptat încă din secolul al XVIII-lea, ajungând să deţină într-un final cea mai mare pondere (85%). De cele mai multe ori tinda cu cuptor a rămas în mijlocul casei, iar cămara a fost transformată cu timpul în cameră de locuit.

Casele tradiţionale, ce fac parte din această grupă, sunt rare în zona Munţilor Apuseni, dar cu toate acestea, sunt răspândite aproape în toate subzonele: Ţara Moţilor, Ţara Zarandului Depresiunea Călăţele, Ţara Biharei, fiind compuse din tindă şi două odăi[23].

[23] Oşianu 1973, p. 201.

Arhitectura exterioară este simplă, ca la majoritatea caselor din Munţii Apuseni, fiind bazată pe sistemul constructiv al bârnelor orizontale încheiate la colţuri şi cu acoperişul din căpriori, învelit cu paie sau şindrilă.

Totuşi, în ultima vreme, datorită modificărilor condiţiilor de viaţă ale oamenilor de aici, se constată o tendinţă a creşterii numărului de încăperi ale caselor noi, limita de la care se porneşte fiind casa cu trei odăi, ajungând până la cinci sau şase. Se poate observa la majoritatea caselor noi modul în care creativitatea meşterilor a scăzut, atât ca rezolvări estetice rezonabile, cât şi ca soluţii funcţionale şi economice corecte[24].

Casele cu etaj au apărut ca o necesitate obiectivă, datorită suprafeţei restrânse a vetrei satului, care a determinat construirea în secolul al XX-lea a caselor cu etaj. Dintre casele vechi, cu două nivele, tipice zonei centrale a Munţilor Apuseni prezentăm câteva exemple: nivelul superior destinat locuinţei propriu-zise şi parterul folosit ca atelier, cu o încăpere pentru depozitare; în alt caz, nivelul parterului şi al etajului sunt destinate locuirii, iar demisolul folosit ca pivniță.

Construcţia vechilor case era asigurată de meşterii existenţi în fiecare sat, iar materialele de construcţie erau procurate întotdeauna din resurse locale. De remarcat este faptul că prezenţa acestui tip de case se micşorează în zonele marginale ale Apusenilor, ponderea aparţinând caselor cu un singur nivel.

La unele case se mai păstrează trăsăturile tradiţionale, caracterizate prin logica funcţională şi constructivă. Privite din exterior, pentru un nespecialist, acestea par că ar avea două nivele, dar în realitate ele sunt erori funcţionale şi estetice, semn al alterării bunului-gust al ţăranului, care şi-a pierdut simţul măsurii şi s-a îndepărtat de stilul pe care l-au avut vechii meşteri.

Locuinţele cu parter şi subsol sunt foarte des întâlnite în satele Izvorul Ampoiului şi Trîmpoiele, ele datând de la sfârşitul secolului al XIX-lea-începutul secolului al XX-lea. Etajul superior este format dintr-o tindă şi două camere, iar parterul dintr-o pivniţă şi un atelier sau coteţ pentru păsări. Acest tip de casă a rezultat datorită terenurilor în pantă sau faptului că proprietarul şi-a propus de la bun început realizarea acestor spaţii suplimentare[25].

Un alt criteriu de clasificare a caselor din Munţii Apuseni este cel al numărului de nivele, distingându-se trei mari grupe: locuinţe cu un singur nivel, locuinţe cu parter şi subsol şi locuinţe cu două sau mai multe nivele.

a. *Locuinţa cu un singur nivel (casa joasă)* este cel mai vechi tip de casă din zonă şi s-a aflat într-un procent de 20%. O locuinţă cu un singur nivel se caracterizează prin lipsa soclului, tălpile fiind aşezate direct pe pământ. În cazul în care terenul are mici denivelări, unul din capetele tălpii se aşază pe bolovani

[24] Petrescu 1975, p. 144.
[25] Stahl 1958, p. 45.

sau butuci din lemn, prin acest sistem realizându-se orizontalizarea pardoselii. Cele mai multe exemple de case din această grupă au tălpile rezemate pe un soclu din zidărie de piatră brută, fără mortar.

b. *Locuinţa cu parter şi subsol* a rezultat, în general, datorită terenurilor în pantă, locuri în care, pentru amplasare era necesar un soclu înalt, spaţiul generat de acesta fiind folosit ca pivniţă sau chiar atelier. De asemenea, se pot întâlni şi pivniţe parţiale, prin coborârea sub nivelul terenului cu cca 2 m, sau spaţii de depozitare şi ateliere sub nivelul locuibil, datorită unui soclu înalt, construit pe un nivel foarte înclinat.

c. *Locuinţa cu două sau mai multe nivele (casa înaltă)* a apărut ca o necesitate obiectivă, datorită suprafeţei restrânse a vetrei satului, acesta fiind în fapt, unul din factorii ce a determinat construirea în secolul al XX-lea a caselor cu etaj. Principalele tipuri de astfel de locuinţe au nivelul superior destinat locuinţei propriu-zise, iar parterul folosit ca atelier cu o încăpere pentru depozitare. Mai întâlnim situaţii când nivelul parterului şi al etajului sunt destinate locuirii, iar demisolul folosit ca pivniţă.

Este de remarcat că prezenţa acestui tip de case se micşorează în zonele marginale ale Munţilor Apuseni, ponderea fiind cea a caselor cu un singur nivel. În ultimul timp, odată cu creşterea numărului de case „noi", au început să se construiască şi aici case cu două nivele, înscriindu-se astfel într-un fel de modă ce imită casele de provenienţă orăşenească.

La majoritatea caselor noi, datorită unei înţelegeri greşite a acestei logici, se poate observa că pretinsul etaj este fals, deoarece el nu mai cuprinde spaţii locuibile, iar ferestrele cu rulouri corespund podului. Astfel de case numite „case cu vilă", sunt inspirate din periferia oraşelor, motivate prin orgoliul proprietarilor înstăriţi, care îşi permit să facă această risipă de material şi muncă numai să arate că ei deţin cea mai mare casă din sat.

Casele din piatră. Deşi în arealul comunei Ceru Băcăinţi se află la dispoziţie un bogat fond forestier, utilizat la construcţia caselor din zonele montane, aici au fost alese ca materiale de construcţie predominante piatra şi argila[26].

De cele mai multe ori, spaţiul de locuit este amplasat în pantă, dificultăţile legate de construcţia pe teren înclinat fiind învinse cu ajutorul pietrelor din care se construiesc zidurile. Terenul din spatele construcţiei este nivelat, deseori intrarea pe o latură a târnaţului fiind păstrată la nivelul solului. În spaţiul obţinut sub târnaţ şi casă, în pantă, sunt frecvent amenajate coteţe de păsări, respectiv pivniţe ce păstrează alimentele ferite de gerul iernii[27].

[26] Goronea 2007, p. 335.
[27] Apolzan 1987, p. 94.

Forma dreptunghiulară a fundaţiei corespundea de cele mai multe ori celor două încăperi şi târnaţului, atunci când casa nu era amplasată în pantă. Pentru acest tip, traseul fundaţiilor beneficiază de o zidărie paralelă cu latura lungă şi alta transversală, corespunzătoare planimetriei încăperilor de la parter, soluţie care crea două încăperi de pivniţă fără corespondenţă cu desfăşurarea târnaţului pe latura lungă. Târnaţul, în această situaţie, are o temelie din piatră, fără liant (zidărie seacă din lespezi).

Acolo unde mica luncă creată de o parte şi de alta a cursului de apă oferă un loc de casă relativ plan, accesoriile gospodăreşti de tip pivniţă şi de adăpost pentru animale domestice (porci şi păsări) nu se mai află sub casă. Aici zidăria de fundaţie respectă planimetria casei dinainte, a tindei şi a târnaţului de pe latura lungă.

Învelitoarea din lespezi de piatră naturală rezultată din şisturi grafitoase era în două ape, dar putea acoperi doar o locuinţă unicelulară, întrucât structura din căpriori fasonaţi prin decojire şi reţeaua de ruzi nu putea fi stabilă pentru o planimetrie de casă bicelulară.

În cazul acoperişului cu învelitoare din lespezi de piatră, panta celor două ape este foarte puţin înclinată, deoarece învelitoarea din lespezi nu este fixată de şarpantă. Aceasta rămâne pe poziţie prin greutatea fiecărei lespezi, suprapusă la o treime din lungimea sa de rândul superior de lespezi.

Ne vedem obligaţi să semnalăm un aspect rezultat în urma procesului de aculturaţie produs în a doua a jumătate a secolului al XX-lea, atunci când comunitatea rurală din zona cercetată, în urma dezrădăcinării şi a contactului brutal cu civilizaţia urbană, a început să înlocuiască, în cele mai multe cazuri, învelitorile tradiţionale cu cele de ţiglă, fapt care a condus la încărcarea excesivă a structurilor portante[28].

Cercetarea arhitecturii tradiţionale din Munții Apuseni, a făcut posibilă identificarea caracteristicilor esenţiale ale acesteia şi o confirmare a valorii ei într-un cadru unitar. Studiul de faţă, aplicat asupra unui fond arhitectural valoros, reprezintă o sursă de informaţii pentru cei care vor dori să proiecteze şi să construiască, oferindu-le date bazate pe o lungă experienţă tradiţională, anumite aspecte de ordin general sesizate fiind valabile pentru întreg cuprinsul ţării.

[28] *Ibidem*, p. 340.

Fig. 1 - Sat risipit (Tecșești)

Fig. 2 - Casă cu o încăpere (Ghețari)

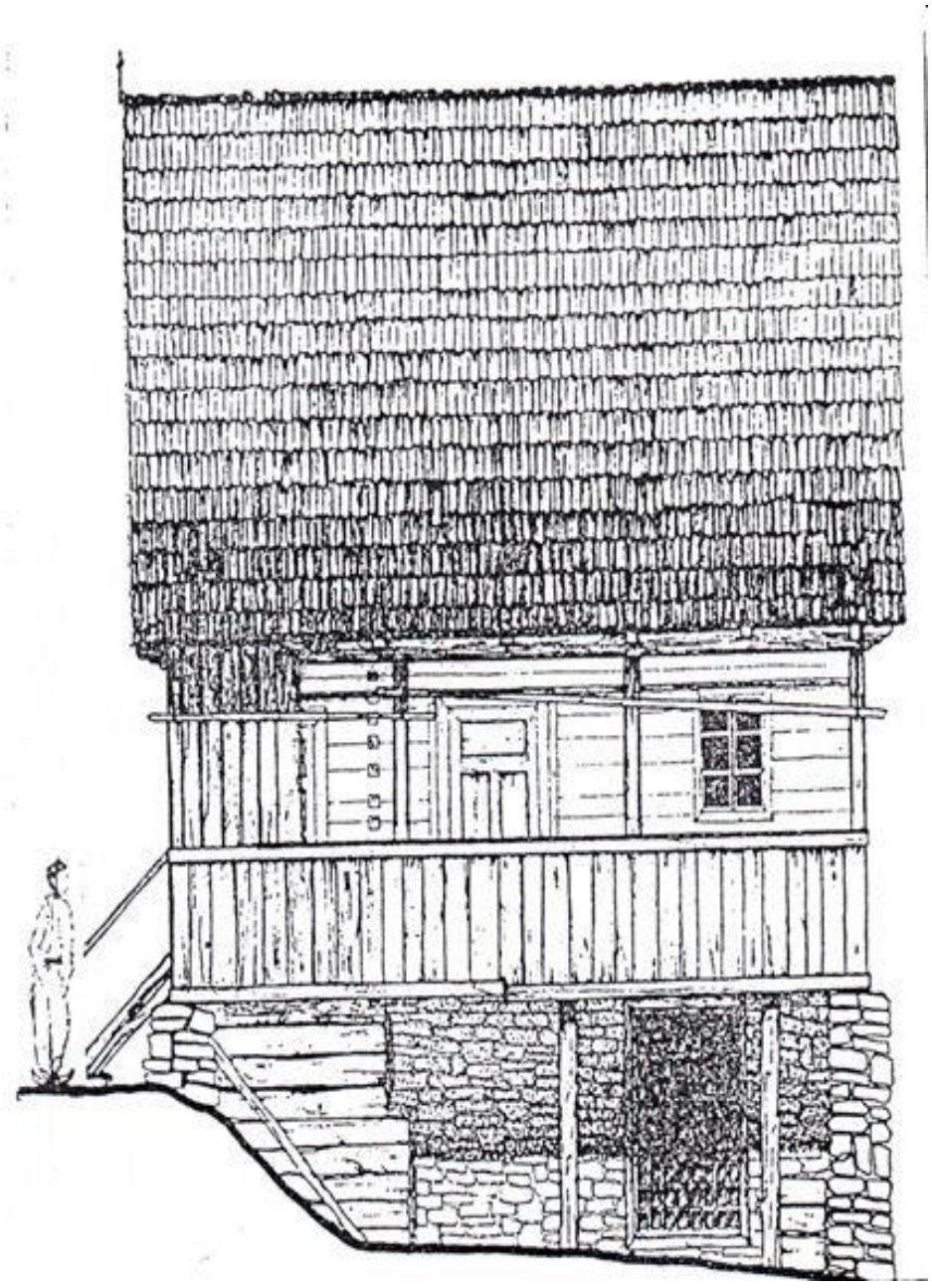

Fig. 3 - Casă cu două încăperi și intrări separate (Vadu Moților)

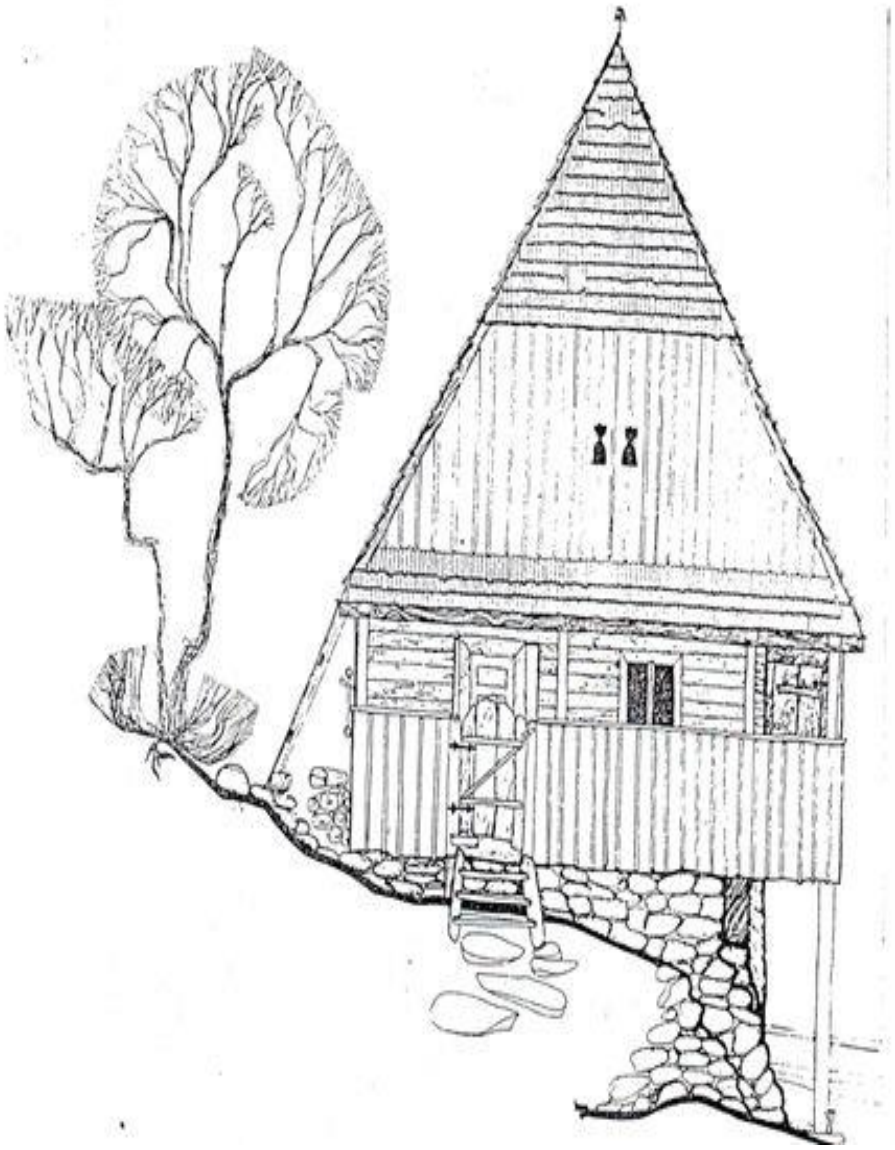

Fig. 4 - Casă cu tindă și două încăperi (Mărtinești)

Fig. 5 - Casă cu etaj (Valea Poienii)

Fig. 6 - Casă din Piatră (Ceru Băcăinți)

Types of Settlements and Homes from the Area of the Apuseni Mountains (Alba County)

ABSTRACT

Folk architecture, the way we know it today, is the last sequence of a long developing process (still undergoing), which aesthetically and spiritually, asserts as the sum of previous stages.

The appearance of rural settlements is profoundly affected by the economic life and geographic environment, which imposed not only specific arrangement as for the shape of settlements but also certain jobs of the inhabitants.

Development of houses from those with one room to those with more subsumes under the following specific categories, since their appearance to nowadays: the house with a room to live, the house with a room to live and one room, the house with one room to live and porch and larder, the house with two rooms to live each with separate access, the house with three rooms to live. Naturally, each category has variants and sub-variants, whose classification would be less useful and challenging to make.

Research of traditional architecture made possible identification of its essential features and a confirmation of its value within a unitary pattern. Study of architecture holdings is a source of information for those who wish to project and build resting on the long, traditional expertise, and certain seized general aspects stand for the whole country.

List of illustrations

Fig. 1 - Scattered village (Tecșești)
Fig. 2 - House with a room (Ghețari)
Fig. 3 - House with two rooms and separate entrances (Vadu Moților)
Fig. 4 - House with porch and two rooms (Mătinești)
Fig. 5 - Storeyed house (Valea Poienii)
Fig. 6 - Stone house (Ceru Băcăinți)

Abrevieri bibliografice

Apolzan 1943 - Lucia Apolzan, „Sate-crânguri din Munţii Apuseni”, în *Sociologie românească*, 1-6, 1943, p. 149-159

Apolzan 1987 - Lucia Apolzan, *Carpaţii, tezaur de istorie. Perenitatea aşezărilor risipite pe înălţimi*, Bucureşti, 1987

Belu 1978 - Sabin Belu, „Noi contribuţii la istoria satelor din Munţii Apuseni”, în *Acta Musei Napocensis*, XV, Cluj-Napoca, 1978, p. 387-395

Butură 1958 - Valer Butură, „Adăposturi temporare în sud-estul Munţilor Apuseni”, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei* (*AMET*), I, Cluj-Napoca, 1958, p. 95-134

Butură 1966 - Valer Butură, „Adăposturile pastorale din Ţara Moților”, în *AMET*, III, 1966, p. 341-366

Butură 1978 - Valer Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978

Butură 1989 - Valer Butură, *Străvechi mărturii de civilizaţie roânească. Transilvania - Studiu etnografic*, Bucureşti, 1989

Giurcăneanu 1988 - Claudiu Giurcăneanu, *Populaţia şi aşezările din Carpaţii româneşti*, Bucureşti, 1988

Goronea 2007 - Toma Goronea, „O încercare de recuperare a unui model arhitectural. Locuinţa tradiţională din zona Ceru Băcăinţi, judeţul Alba”, în *Annales Universitates Apulensis. Seria Historica*, 11\I, 2007, p. 331-350

Hoffmann 1994 - Herbert Hoffmann, „Casa ţărănească săsească în context sud-est european", în *Ethnos*, 4, 1994, p. 73-81
Maier, Comănici 1982 - Radu Octavian Maier, Germina Comănici, „Unitate şi continuitate privind unele elemente ale arhitecturii ţărăneşti din Transilvania", în *Apulum*, XX, 1982, p. 377-387
Oşianu 1973 - Romulus Oşianu, „Contribuţii la studiul aşezărilor populare din Ţara Zarandului", în *AMET*, VI, 1973, p. 199-226
Petrescu 1975 - Paul Petrescu, „Transformări în arhitectura populară românească", *Studii şi comunicări de Istoria Artei*, Tom 22, 1975, p. 139-147
Stahl 1958 - Paul Stahl, „Planurile caselor ţărăneşti", în seria *Studii şi comunicări. Muzeul Brukenthal*, 1958
Stahl 1959 - H. Henri Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, vol. II, Bucureşti, 1959
Stoica 1989 - Georgeta Stoica, *Arhitectura populară românească*, Bucureşti, 1989
Vlăduţiu 1973 - Ion Vlăduţiu, *Etnografia românească*, Bucureşti, 1973
Vuia 1975 - Romulus Vuia, *Studii de etnografie şi folclor*, vol. I, Bucureşti, 1975

Cuvinte-cheie: arhitectură populară, etnografie, sate, Transilvania, gospodărie
Keywords: folk architecture, ethnography, villages, Transylvania, household